

Noua terra 1566

Newfoundland, Labrador og Grønland i samtidens europæiske bevidsthed

Af Hans Christian Gulløv

Bag overskriftens lidt dunkle henvisning til »Nyland«, terra nova, i 1566 gemmer sig et træsnit, som foruden disse oplysninger af geografisk og historisk art også viser to personer af umiskendelig eskimoisk herkomst. Træsnittet er bragt hér som figur 1 efter en kopi fremstillet i Augsburg.

Siden jeg sammen med Hans Kapel i 1977 blev gjort opmærksom på eksistensen af denne fremstilling under en studierejse i Holland (Gulløv og Kapel 1977) og fik forklaret den historiske baggrund af museumsinspektør Gert Nooter i Leiden, så har jeg undret mig over eksistensen af et så tidligt billede af eskimoer. Det er jo fremstillet 10 år før Europa blev gjort bekendt med de eskimoer, som Martin Frobisher hjembragte fra sine rejser til det nuværende Baffin Island i 1576 og 1577, og som John White så fremragende afbildede. Samme John White blev senere guvernør i den britiske koloni Virginia, hvor han fortsatte sit kunstneriske virke med en lang række akvareller af indianere og naturhistoriske emner (Hulton 1984).

Augsburg-kopien blev første gang præsenteret for en snes år siden (Sixel 1966) efter et fund i Zürich's centralbibliotek. Senere er en kopi, oprindeligt trykt i Nürnberg, fundet i the British Library og publisert i 1976 (Sturtevant 1976:440). Augsburg-kopien blev præsenteret sammen med en total oversættelse af den omgivende tekst i 1980 i tidsskriftet *Inuit Studies*, hvis temnummer omhandlede eskimoerne i det sydlige Québec-Labrador (Sturtevant 1980:47-49). Herfra lånte Finn Gad illustrationen og bragte den i sin nyeste grønlandshistorie med bemærkningen om, at de afbildede eskimoer muligvis var røvet på Labradors kyst i 1566 (Gad 1984:91) I 1984 udkom den nyeste udgave af det autoritative opslagsværk *Handbook of North American Indians* med bindet *Arctic* under Sturtevants hovedredaktion. Heri er Nürnberg-kopien gengivet i afsnittet om Labrador-eskimoerne (Taylor 1984:510). Slutteligt har William Sturtevant sammen med David Quinn gennemført den mest omfattende behandling af alle træsnitkopi-

erne af de to 1566-eskimoer og sammenholdt oplysningerne herfra med oplysningerne fra Frobishers rejser i årene 1576, 77 og 78 (Sturtevant and Quinn 1987: 61–140).

Undersøgelserne, som blev publiceret i 1987, er fremragende gennemført og præsenteret, de lader ikke mange om overhovedet nogle spørgsmål uløst omkring ægtheden af de fire kopier, man til dato har kendskab til, og det fastslåes, at dateringen stemmer med historiske bevisenheder, som vitterligt har fundet sted i Europa i 1566. Men et uløst spørgsmål står dog tilbage, nemlig den geografiske lokalitet Noua terra. Dette spørgsmål vil jeg i denne sammenhæng søge at komme nærmere ind på, uden dog at postulere at have svaret éntydigt klarlagt.

Umiddelbart vil det være fristende at følge Sturtevant og Quinn, når de fremfører – efter udelukkelsesmetoden – at de grønlandske eskimoer ikke, siden nordboerne, kommer i kontakt med europæerne før med John Davis' landgang på Vestkysten i 1585, hvis Frobishers sandsynlige landgang i 1578 undtages. Endvidere gør den datidige geografiske viden sig gældende, idet det nuværende Newfoundland af portugiserne og franskmændene blev kaldt Terra Nova, hvorfor det vil være mest sandsynligt at søge hér. Imidlertid findes der ingen eskimoer på Newfoundland, men såkaldte Beothuk indianere. Sturtevant og Quinn argumenterer derfor for selve Labradors kyst som det mest logiske sted at søge. Men hermed står vi overfor et kulturhistorisk problem, som bunder i påvisningen af eskimoer på

denne kyst i 1500-årene. Etnografisk og historisk finder Garth Taylor det yderst vanskeligt at argumentere overbevisende for en eskimoisk tilstedeværelse på denne kyststrækning (Taylor 1980:188), når den allernordligste pynt, Cape Chidley, undtages. Arkæologisk set er argumentationen lige så usikker, idet sporene peger på en indiansk bosætning helt op til 1650 for den sydlige halvdels vedkommende (Fitzhugh 1978:146).

Sturtevant og Quinn fremstår med deres 1987-artikel som autoriteterne, der lader tvivlen komme anklagede til gode og derfor fastslår, at man indtil videre må lade Labrador-kysten være det omtalte Noua terra. Dette synspunkt udtrykker de på følgende måde i konklusionen: »Vi håber denne diskussion må opmuntre til afdækning af yderligere bevismateriale, der kan løse nogle af de tilbageværende problemer. Nyt arkæologisk eller skriftligt kildemateriale vil givetvis understrege hypotesen, at 1566-fangerne blev røvet fra Labrador af baskiske (eller sandsynligvis bretonske) søfolk. Måske findes der skriftligt kildemateriale, som vil fortælle os mere om, hvad der skete med dem i Europa. Men det er vanskeligt at forestille sig et rimeligt bevis for, at de ikke skulle være fanget i Labrador men i Grønland – som er det umiddelbare indtryk, de fleste eskimologer får ved at betragte kvindens beklædning. Selv om man efterprøver en eventuel europæisk kontakt med Grønland i 1560'erne, er det usandsynligt, at denne tilfangetagning overhovedet vil være omtalt med særlig henvisning til Grønland, som på den tid givetvis må have været omfattet af

Warhafftige Contrafey einer wilden Frawen/mit jrē Töchterlein/gefunden in der Landtschafft/ Nova terra genaht/ vnd gehn Antoriff gebracht/ vnd vñ hieniglich alda offentlich gesehen worden/ vnd noch zusehen ist.

In diesem M.D. LXVI. Jar / Ist zu Antoriff auß
 vordien zu Schiff auß Zelande/ ein wilde Fraw/ ein kleine
 person/ sampt irem Töchterlein/ vnd ist gefangen vnd
 betleydt gewest/ wie diese figur anzeiget / vnd seind gefunden
 worden in Terra noua/ welches ein neue Landtschafft ist / in
 etlichen vergangnen Jaren / von den Französischen vnd Por-
 tugalesen erst gefunden/ vnd ist diese Fraw mit irem Mann ein
 Zindlein von den Französischen (die auß dieser Landtschafft
 ihre Schifffart gehabe/ vnd zu land kommen sind/ vnd fremde
 abentherer gefüchre) angetroffen / vnd ist der Mann mit ein
 pfeil durch seinen leib geschossen worden/ dan noch wolt er sich
 nit gefangen geben/ sonder stellet sich masslich zur gegenwech-
 vnd ward in diesem scharmügel/ von einem andern Französi-
 schen mit einem schlauchsweert in der seyen hant verwunde-
 da nam er sein eygen blut auß der seyen in sein hand / vnd le-
 et et das auß seiner hand/ vnd stellet sich noch grimmitiger zur
 gegenwech/ dann zuvor. Endlich ward er in sein kähle der

massen gehawen vnd verunthet/ das er zu der Tiden
 siel/ vnd starb auch an dieser wunden. Diese Frau war
 zwölffschick lang/ vñ hiet in zwölff tagen zwölff pers-
 sonen umbrachte mit seiner eygen hand / Franzosen
 vnd Portugaleser / dieselbigen zu essen / dann sie kein
 lieber flaisch essen dann Menschen flaisch. Vnd als
 sie die Frawen vberkommen hetten / stellet sie sich als
 ob sie gar rasche/ vnd vnslinig were gewest. vmb ihre
 kind/ dz sie verlassen solt / diereist die Schifffnecht sie
 hinweg vnd zu schiff führen wolten/ dann sie das kind
 sollich hat / das sellicher ir leben wolte verlieren/ dann
 das kind verlassen. Als sie sich nun so vnslinig stellet/
 ließen sie ir ein wenig nach/ da gieng sie an den ort/ da
 sie ir kind verstaet hat / da war sie besser zu sitzen
 dann vorhin/ da namen sie die Frawen mit irem kind/
 vnd fürten sie hinweg / vnd niemand von den Fran-
 zosen kunde ein einig wort von ir verstaen / oder auch
 mit ir durch wort reden. Man hat aber sie in 8. Mo-
 naten so vil gelehret / das sie bekandt hat / das sie von
 vielen Menschen gesehen. Ir kleider seind von Dreho-
 schen gemacht/ auff die weis. wie diese figur anzeiget.
 Die maischen die sie im Angesicht hat / seind ganz
 blau/ wie Schmelzlaw/ vnd die machen die
 Mann iren Weibern/ datbey sie sie erkennen/
 dann sonst lauffen sie vnder einander wie die
 Dihe/ vnd man mag die zeichen mit keinerley
 mater wider abthun. Diese zeichen machen sie
 mit safft von einerley traute/ das da im Lande
 wech ist. Ir leib ist gelb/ braun/ als die halben
 Moien/ Die Fraw ist 20. Jar alt gewesen/ wie

se gefangen ist worden/ im 66. Jar/ im Augusto/ das kind 7. Jar. Laufft vns Wort die Allmächtigen dancken für seine wolthat/ dz er vns in seinen
 Wort erleuchtet hat/ das wir nit so gar wilde Leut vnd Menschen freßer seind/ wie in dieser Landtschafft sein/ da die Weib gefangen/ vnd hiet
 auß gebracht worden/ dann sie gar nit die vñ dem rechten Gott wissen/ sondern schier argert daß das Vpbeleben/ Wort wolle sie auch zu sein/ in
 vnderneß beheren/ Amen.

Geuckt zu Joosburg/ durch Mathem Francken.

Fig. 1. Tysk træsnit fra 1567 efter forsvunden nederlandsk original. Teksten omtaler tilfangetagelsen af de viste eskimoer i 1566 på et landområde kaldet Noua terra. (Efter Sturtevant 1980).

»Terra Nova«, og det er yderst usandsynligt, at dragtstilen hos den afbildede, tilfangetagne kvinde kan påvises som et særligt træk, der aldrig har eksisteret i Labrador« (Sturtevant and Quinn 1987: 111). Disse to afsluttende udsagn er der næppe andet at sige til end, at de ikke udelukker en tilfangetagning længere nord på i selve Davis Strædet, dvs. i Vestgrønland eller på Baffin Island. Og netop denne mulighed vil jeg gøre rede for.

Træsnittets tekst

Sturtevant og Quinn bringer en autoritativ oversættelse af træsnittets tekst, idet de sammenholder alle bevarede kopier og finder en overbevisende overensstemmelse. De kan desuden bevise, at originalen har været trykt på hollandsk, idet den tyske tekst omtaler lokaliteten *Zeelandt*, som på tysk ville staves *Seeland*, og sæler omtales *Zeebonts*, som ville blive *Seebunds* på tysk.

Den følgende oversættelse har jeg baseret på Augsburg-kopiens version, som ses på figur 1, og på Nürnberg-kopiens version, som er bragt i engelsk oversættelse (Sturtevant and Quinn 1987:130–31), idet jeg skønner, at en dansk læserkreds bør have mulighed for at stifte bekendtskab med denne unikke kilde.

»Sandfærdigt portræt af en vild kvinde med sin lille datter, fundet i landområdet kaldet Noua terra og bragt til Antwerpen [Antorff] og for alle dér offentligt at blive set og endnu kan ses. I dette år 1566 [MDLXVI] er til Antwerpen ankommet med skib fra Zeelandt en vild kvinde, en lille person,

samt hendes lille datter, og var formet og klædt som dette billede viser, og var blevet fundet i Terra noua, som er et nyt landområde, som for nogle år siden først blev opdaget af franskmændene og portugiserne, og denne kvinde med sin mand og lille barn blev mødt af franskmændene (som også har deres skibsfart til dette landområde, og er kommet i land, og søgte efter fremmede eventyr), og manden blev skudt gennem kroppen med en pil, imidlertid ville han ikke lade sig fange, istedet stillede han sig mægtigt til modværge, og blev i denne skærmysse af en anden franskmænd med et slagtesværd [schlachtschwert] hårdt såret i siden, da tog han sit eget blod fra siden i sin hånd og hældte det ud over sin hånd, og stillede sig endnu voldsommere an imod overmagten end før. Endelig blev han stukket og såret så meget i sin strube, at han faldt til jorden og døde af disse sår. Denne mand var tolv fod lang og havde på tolv dage ombragt tolv personer med sine egne hænder, franskmænd og portugisere, for at spise dem, eftersom de intet kød holder mere af at spise end menneskekød. Og da de havde omringet kvinden, stillede hun sig an som var hun fuldstændig rasende og afsindig, på grund af sit barn, som hun skulle forlade, fordi søfolkene ville føre hende bort og hen til skibet, fordi hun havde barnet så kært, at hun hellere ville lade sit liv end forlade barnet. Da hun var så afsindig, efterlod de hende lidt, da gik hun hen til et sted, hvor hun havde gemt barnet, da var hun blevet roligere end før, da tog de kvinden sammen med hendes barn og førte dem bort, og ingen blandt franskmændene kunne forstå et

eneste ord af hendes, eller også tale med hende gennem ord. Men man har lært hende så meget på 8 måneder, at hun har bekendt, at hun har spist mange mennesker. Hendes klæder er lavet af sælskind på den måde, som dette billede viser. De malede streger, som hun har i ansigtet, er helt blå, ligesom himmelblå, og dem laver kvindernes mænd, hvorved de kan genkende dem, da de ellers løber imellem hinanden som vildtet, og man kan ikke med nogen materie overhovedet fjerne stregerne. Disse streger laver de med saften af en eller anden vækst, som vokser der i landet. Hendes krop er gul, brun, som mulatterne. Kvinden var 20 år gammel, da hun blev fanget i år 66 i august, barnet 7 år. Lad os takke Gud den Almægtige for hans velgerninger, da han har oplyst os med sit ord, så vi ikke er vilde folk og menneskeædere, som de er i dette land-område, at denne kvinde er fanget og blevet bragt bort, eftersom hun næppe kender den rigtige Gud, men lever næsten mere vildt end vildtet, Gud sikrer hende også at bekende sig til hans påskyndelse, Amen. Trykt i Augsburg af Matheum Francken. [Trykt i Nürnberg af Hans Wolf Glaser]. [Trykt i Frankfurt am Main 1567].«

Indholdet i de to sidste parenteser angiver trykkestedet for de to øvrige, tysksprogede kopier, som til dato kendes. Det omstændige sprog og tegnsætningen er bibeholdt i oversættelsen.

At vi har at gøre med en original »sydeuropæisk« kilde, fremgår af den manglende omtale af englænderne som opdagere af landet med betegnelsen Terra Nova. Englænderne fastholdt, at John

Cabot opdagede landet i 1497, og at Bristol købmænd stod bag rejserne til landet i 1501 og 1503, og at Johns søn Sebastian Cabot i 1508 hjembragte tre vilde til England (Quinn 1981:11–13). Det var dog først i begyndelsen af 1600-årene, at betegnelsen Newfoundland fandt vej til søkortene. Indtil da dominerede betegnelsen Terra Nova eller Terra del Corte Real det kartografiske materiale, fordi portugiseren Caspar Corte Real nåede disse kyster i 1500 og 1501. Franskmanden Jacques Cartier omsejlede øen med det senere navn Newfoundland i 1534, og fra dette år blev franskmændene dominerende på de fiskerige banker (Quinn 1981:18–32). Navngivningen afspejler således de dagældende storpolitiske interessesfærer.

Den dramatiske tilfangetagelse af kvinden og hendes datter vidner om en sandfærdig tildragelse. Beskrivelsen af de to personer kan sammenholdes med beskrivelsen af den røvede kvinde fra Frobishers 1577-rejse (Hakluyt 1589: 627) og med beskrivelsen af de røvede kvinder fra Dannells 1654-rejse (Olearius 1656:170); men her ses intet sammenfald, som kunne vække mistanken om et falsum. Kun sælskindsklæderne går igen i de omtalte beskrivelser, ligesom tatoveringernes placering og farve (Frobisher beskriver dem som blå i 1576 og mørk-azurblå i 1577; Olearius beskriver dem som sort-blå i 1654) er næsten enslydende i alle tidlige kilder.

En samtidig begivenhed

I 1566 var Nederlandene underlagt Spanien, og kong Filip den Andens halv søster, Margrethe af Parma, var blevet

indsat som statholder over de 17 nederlandske provinser syv år tidligere. I 1566 skete der følgende. Et adelsoptog til statholderinden Margrethe af Parma i Bruxelles protesterer mod inkquisitionens forfølgelser og kræver Generalstænderne indkaldt. »*Ces Gueux* (disse tigge-re)!» siger greven af Barlaymont foragtligt til Margrethe, men oppositionen optager spotteglosen som et æresnavn og kalder sig *geuserne*. I august kommer det til voldsomme tumulter i Antwerpen. Pøbelen stormer katedralen og ødelægger helgenbillederne. *Billedstormen* spreder sig som en præriebrand fra by til by. I bevidstheden om det frygtelige raseri, som vanhelligelserne vil vække hos Filip den Anden, søger Vilhelm af Oranien og de moderate ledere at stoppe udskejelserne (Petersen 1970:393). Disse begivenheder blev optakten til den nederlandske frihedskrig mod Spanien, hvilket ikke i sig selv har noget med emnet og de to eskimoer at gøre, hvis ikke lige netop denne begivenhed var noteret ned af en tidligere strandfoged og senere fiskeauktionarius, Adriaen Coenen (ca. 1514–1593).

Coenen nedskrev alle sine iagttagelser om havets væsener og forsynede dem med illustrationer, mens han virkede i provinserne Holland og Flanderen (Wenger 1974:219); selv fra Olaus Magnus' Nordens Beskrivelse hentede han viden og samlede det hele i sin »Een visboock«, som afsluttedes i 1577–78 med folio 412. Coenen må også have set afbildninger af de eskimoer, som Frobisher havde hjembragt i 1576 og 1577, for disse gengives i værket.

Da jeg sammen med Hans Kapel i

1977 så værket på Het Koninklijke Bibliotheek i Haag efter Gert Nooters anbefaling, skulle vi især bemærke teksten på folio 40, fordi den kunne dokumentere tilstedeværelsen af eskimoer i Europa før 1576. Teksten bringes som Figur 2, efter affotograferingen i 1977. I Sturtevant og Quinns artikel findes den gengivet *in extenso* i original og oversat til engelsk (1987:133 og 136). Tekstens første otte linier lyder: »På den tid, da man her i Holland under geusernes [die Goesen] billedstorm, så vist som jeg hedder Adriaen Coenenzoon så en vild kvinde med et barn og man kunne se dem for penge[.] denne kvinde var klædt på samme måde som denne vilde mand [Frobishers] med sælskind med hårene på ydersiden og barnet var klædt på samme måde[.] hun havde intet sprog og ville overhovedet ikke tale. Jeg har også set denne kvinde i Den Haag i gæstgiveriet Møllen hvor denne kvindes herre boede og lod hende bese ved fremvisning[.] ...«. (Coenen 1577–78: fol. 40).

Der kan næppe herske megen tvivl om, at den tid Coenen omtaler må være året 1566. Om så kvinden med det lille barn kan være de samme som vist på træsnittet (Fig. 1) er på ingen måde tilstrækkelig bevist; men meget nærmere et egentligt bevis kan man næppe komme. Vi må altså regne med, at vi med træsnittet står over for en autentisk kilde, der omtaler et Noua terra eller Terra noua i 1566.

Noua terra 1566

Med de ovenstående bemærkninger forlader jeg en stund Europa og tager over

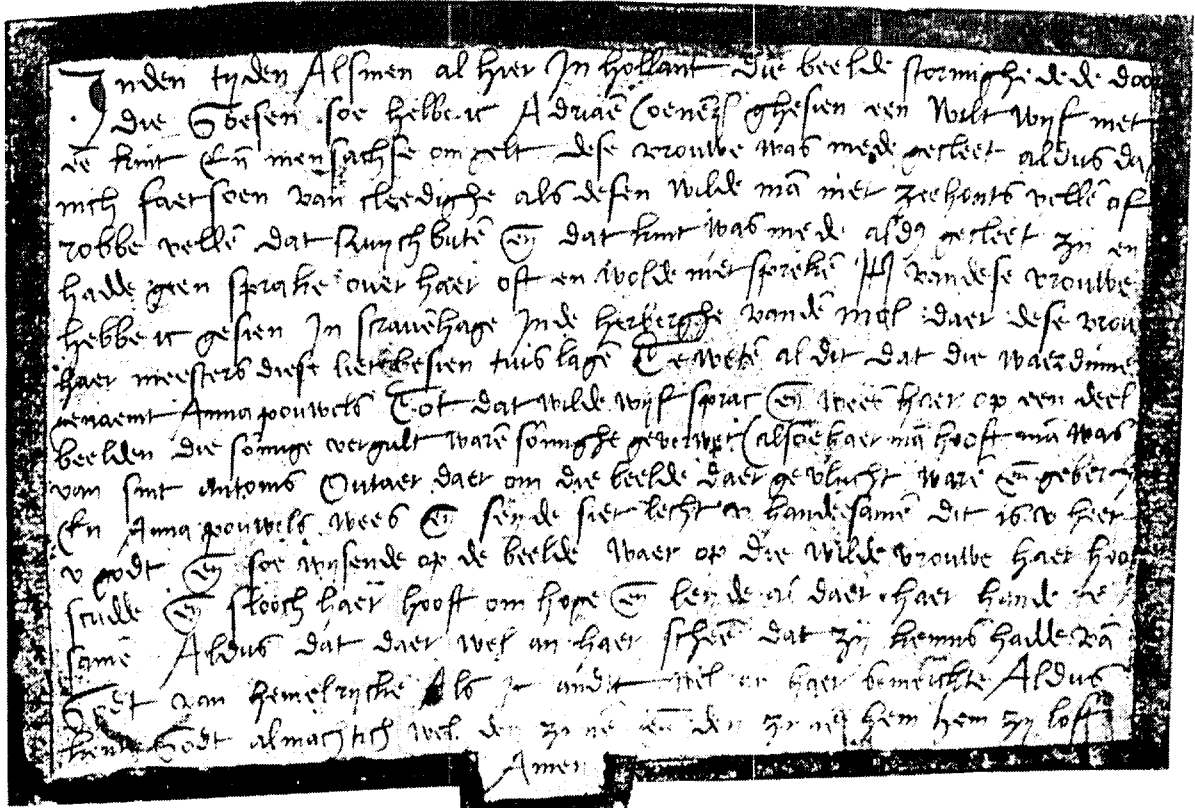

Fig. 2. Adriaen Coenens originale tekst fra 1577-78, som fortæller, at han har set den røvede kvinde og hendes datter i levende live. (Efter Coenen 1577-78).

Atlantehavet til det, der engang var den nye verden, for at søge at indkredse omridset af Nyland, Terra Nova, som det efterhånden var blevet opfattet i kartografien og slutteligt så ud i 1566. Jeg har søgt hjælp i Bjørnbos værk om Grønland (1912), i Goslings værk om Labrador (1910), i Harrisses værk om Newfoundland/Terre-Neuve (1900), og i Tanners værk som Newfoundland-Labrador (1944). Tilsammen indeholder disse værker alle de kartografiske infor-

mationer, som i dag udgør vor viden om Europas opfattelse af kysterne langs disse nordlige farvande i 1500-årene.

Det hele begyndte som et dansk-portugisisk samarbejde, idet Christian den Anden på kong Alfonso af Portugals opfordring sendte en ekspedition mod nord i 1472 eller 1473. Lederne var Pining og Potthorst, og af navngivne personer optrådte også Johannes Scolvus og João Vaz Corte-Real (Gad 1967: 216-217; Bjørnbo 1912:257). Scolvus'

navn optræder senere, i 1537, på Mercators verdensglobus. Men hvad der i denne sammenhæng fik betydning var, at portugiserne fik kendskab til et land, som lå hinsides havet.

Fra Portugal udrejste i 1500 en søn af João, nemlig Caspar Corte-Real, som nåede Grønlands østkyst uden dog at nå ind til land på grund af den megen is. Derfra fortsatte han over til det Nordamerikanske fastland. Rejsen blev gentaget i 1501, og resultatet blev indtegnet på det såkaldte Cantino-kort i 1502, hvor et særdeles vellignende Grønland blev betegnet »En halvø til Asien«, »A ponta d[asia]«, mens det andet nyopdagede land fik betegnelsen »Terra del Rey de Portugual« (Bjørnbo 1912:160–161). Corte-Reals opdagelser blev gengivet på flere korttyper i 1502 og 1503, og fælles efter navngivningen er betegnelserne Terra de Labrador, hvor Grønland placeres, og Terra de Corte-Real, hvor Newfoundland-Labrador i dag placeres. Tre hovedtyper er gengivet hér som figur 3.

Der hersker i dag næppe tvivl om, at det land, som Corte Real så i 1500 og ikke kunne nå på grund af is, var Grønland. Men et stykke vej rundt forbi Kap Farvel (»firme« på fig. 3b og »caulo labadore« på fig. 3c) ses anbragt »terra noba« (nyland, fig. 3c) netop der, hvor drivisen tynder ud og landgang bliver mulig. At der syd for »Kap Farvel« optræder et Insula de Labardor (fig. 3c) skyldes korttegnerens ønske om at vise, at både portugiserne og englænderne gjorde krav på opdagelsen af landet med dette navn. Derfor måtte en ø indtegnes for at tilgodese de engelske argumenter,

der begrundedes med John Cabots rejse i 1497 (Bjørnbo 1912:178–180).

Men tilbage står den oprindelige betegnelse Terra de Labrador, og den har fået sin mest sandsynlige forklaring med en henvisning til en person, som deltog i Corte-Reals 1500-ekspedition. Det drejer sig om João Fernandez, der oprindeligt hørte hjemme på Azorerne, hvor han var jordbesidder, »lavorador« på portugisisk, og efter hvem den nordlige kyst i 1500 fik navn, da Fernandez så landet først (Harisse 1900:40; Bjørnbo 1912:174; Tanner 1944:50). Fernandez skulle så i 1502 være rejst tilbage til Portugal, hvor han skulle have informeret korttegneren korrekt om opdagelsen af landet, som efter »opdagerens« ønske derfor passende kunne få knyttet dennes azoriske kaldenavn til sig, terra do Lavrador (Gosling 1910:60), som endnu stod på kortene i 1520'erne (Bjørnbo 1912:212).

Jeg har gjort en del ud af denne tidlige kartografi, fordi det er første gang, Europa får et indtryk af disse nordlige lande, som stammer fra selvsyn, og fordi Grønland i den tidligste kartografiske fremstilling forsynes med betegnelsen Labrador.

I tiden efter disse første kartografiske landvindinger blev det typen, som er gengivet i fig. 3c, der kom til at dominere kortmaterialet. Typen kaldes efter portugiseren Pedro Reinel (Bjørnbo 1912:176–177) for Reinel-typen og optræder oftere i det samtidige kortmateriale efter 1525, idet Labrador/Grønland flyttes mod vest over imod landet Bacalnaos, som betyder »stokfisklandet«, og hvor englænderne havde

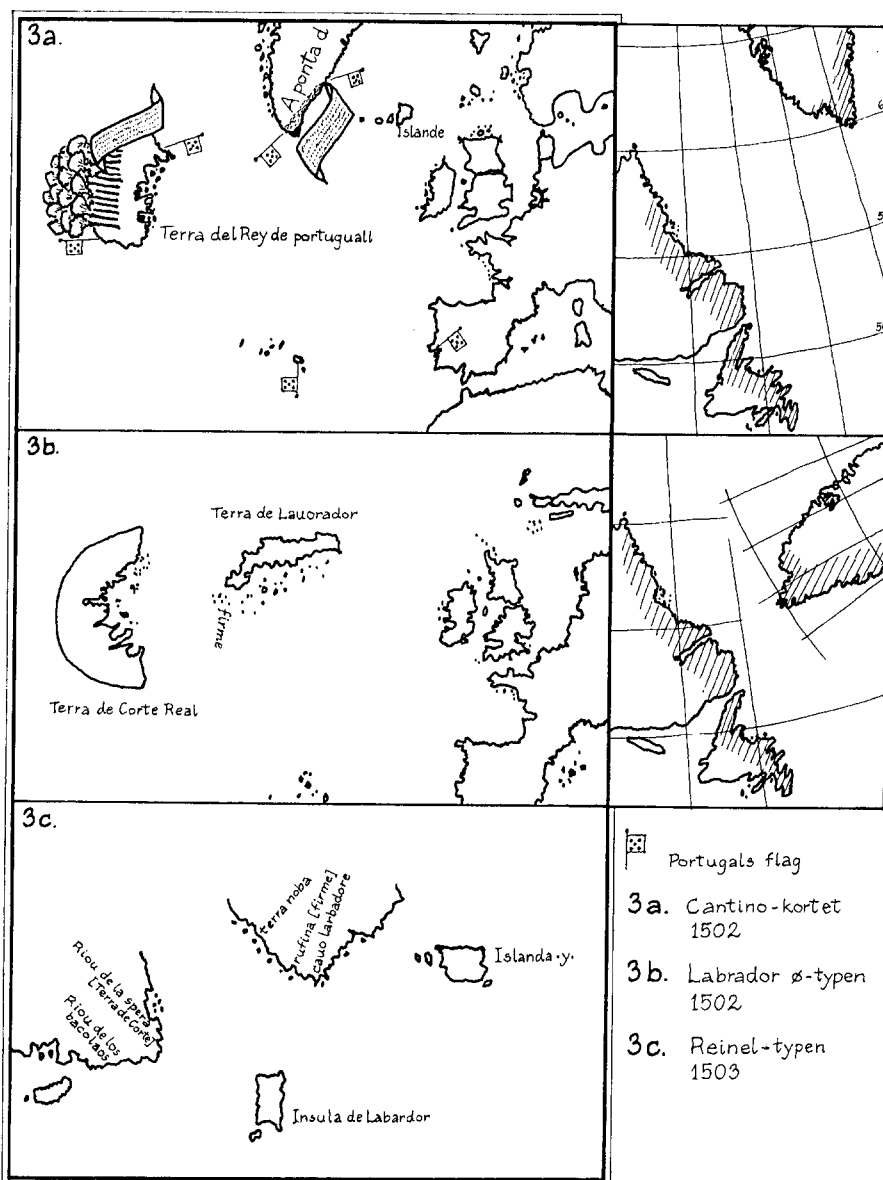

Fig. 3. De tidligste kartografiske fremstillinger af opdagelserne af de nye landområder i den nordlige Atlant omkring 1500.

Kort 3a viser det såkaldte Cantino-kort med en forbausende nøjagtig gengivelse af det sydlige Grønland med markering af den kyststrækning, som den portugisiske ekspedition sejlede langs uden dog at kunne nå ind til kysten på grund af drifvise. Der bersker endnu uenighed om en eventuel videre besejling langs den grønlandske vestkyst. De nyopdagede landområder er markeret med portugisiske flag. Kort 3b viser det samme landområde på et kort af den såkaldte Labrador ø-type, idet den besejlede strækning af Grønlands østkyst nu er udskilt som en ø og drejet en kende, hvilket den vedføjede kortskitse demonstrerer. Navnet »firme« er anført, og dækker over det nuværende Kap Farvel. Kort 3c viser den såkaldte Reinel-type, der senere får en mere skålformet udformning og flyttes længere over imod det nuværende Labrador-Newfoundland (se Fig. 4). Blandt navnene ses på den grønlandske vestkyst, terra noba, som muligvis var den lokalitet, portugiserne nåede til på deres sejlads langs østkysten og et stykke op langs vestkysten i 1500. Insula de Labador er korttegnerens forsøg på at tilgodese det engelske krav på førsteopdagelsen med John Cabots rejse i 1497. (Efter HARRISSE 1900, BJØRNBO 1912 og SKELTON 1958).

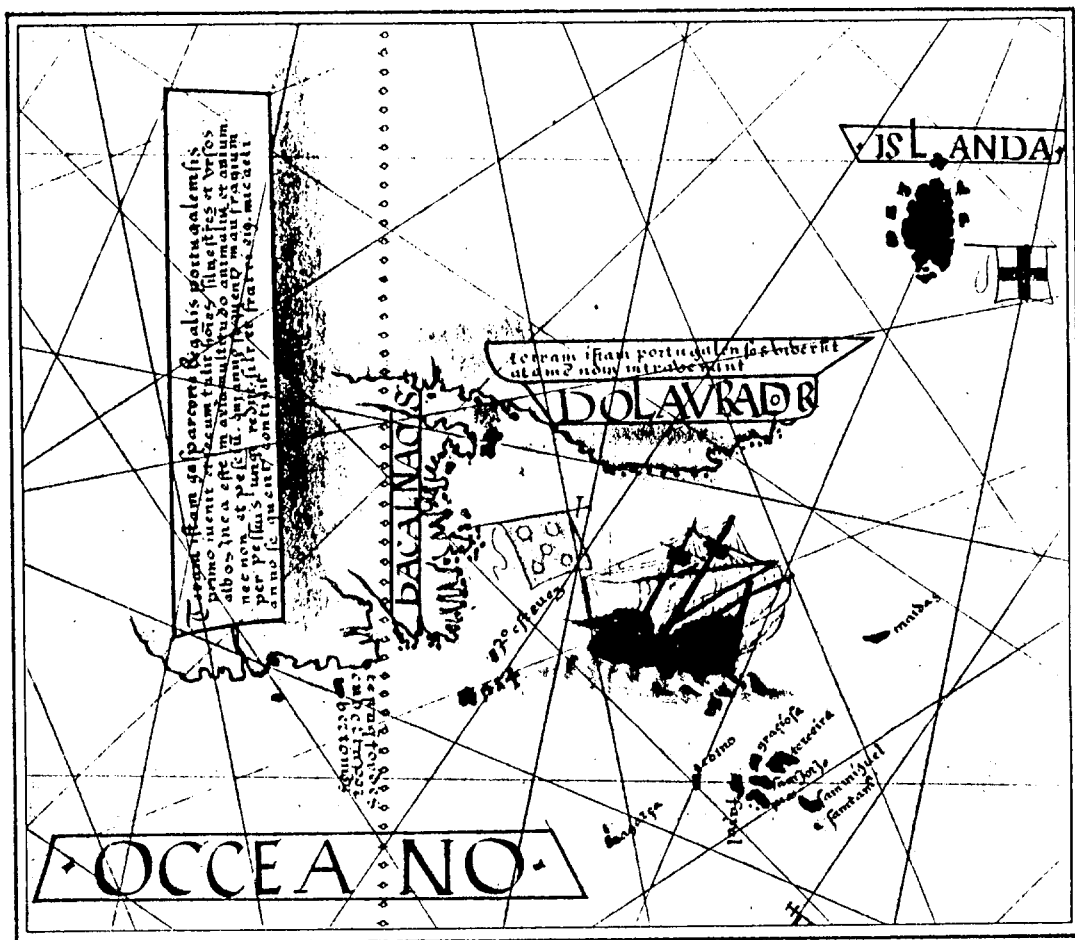

Fig. 4. Udsnit af anonymt portugisisk søkort fra 1520'erne af Reinel-typen. Grønland (= Do Lavrador) åbent mod nord, skålformet og placeret tæt op ad Labrador-Newfoundland (= Bacalnaos, dvs. stokfisklandet). Denne korttype har en afsmittende virkning på de senere kort fra den såkaldte Dieppe-skole, som dominerede kortmaterialelet over denne del af verden i 1560'erne. (Efter Bjørnbo 1912).

fundet endnu rigere fiskebanker end omkring Island (Fig. 4). Det kartografiske initiativ flyttede samtidigt fra Portugal til Spanien, som politisk set havde taget parti for England med hensyn til Newfoundland/Labradors opdagelse via direktøren for den spanske søkortkommission, Sebastian Cabot søn af

John (Bjørnbo 1912:214–215). På englænderen Robert Thornes kort fra 1527 er der henover den nye verdens nordøstlige del påtrykt »Noua terra laboratorum« (Skelton 1958:100) med bemærkningen om, at »dette land blev først fundet af englænderne« (Bjørnbo 1912:215). Men dette er kun at betragte

som et udslag af den voksende strid om retten til den nye verden og dens ressourcer; Thornes kort har intet med den kartografiske virkelighed at gøre, for den er endnu udelukkende baseret på Corte-Reals opdagelser og kortmaterialet herfra.

Hele Bjørnbos mesterlige arbejde fra 1912, *Cartographia Groenlandica*, centrerer sig om Grønlands placering på samtidige kort. Bjørnbo lægger stor vægt på at inddrage et kortmateriale, hvorpå navnet Grønland optræder, for derigennem at vise hvordan den gammelkendte norrøne viden lige så langsomt inddrages i 1500-årenes europæiske kartografi. En væsentlig opdagelse, som i 1912 var ganske ny, var påvisningen af Claudius Clavus' kartografiske arbejder fra 1400-årenes begyndelse som en afgørende faktor for forståelsen af den senere fremkomst af landene med de for Europa så mærkelige navne Engronelan og Gronelant (Bjørnbo 1912:232). I og med at alle nyttilkomne oplysninger efter datidens opfattelse nødvendigvis måtte indføres i det kartografiske arbejde, så blev også kortene til tider en regulær ophobning af alle tilgængelige navne. Det har været Bjørnbos fortjeneste at have udredet dette kartografiske virvar. Det hele kulminerer i Zeno-kortet fra 1558 med Claudius Clavus' Engronelant placeret dér, hvor Grønland ligger i dag, med Grolandia placeret nord for Norge i det yderste nord hvorfra kareler og skrællinge kunne drage ned mod nordbobygderne til det afgørende slag, og med det opfundne sagnland Frisland ude i oceanet syd for Island. Bjørnbo udreder navnene på det vigtige kort med klarhed og kan indirekte vise, at enkelt-

dele på kortet må stamme fra et portugisisk kort fra midten af 1500-årene (Bjørnbo 1912:321–332).

At Zeno-kortet påvirkede den nordiske opfattelse af det nordlige hav som værende inddraget i den danske konges interesseskæpe, fordi landene omkring var gammelnordiske, det gjorde de politiske forhold vanskelige ind i det næste århundrede, da hvalfangsten begyndte. Men disse forhold affødt af Zeno-kortets fremkomst ligger langt fra problemet omkring Terra nova i 1566. Her drejer det sig om kartografiske landvindinger, og disse fremkom med franskmændene Jacques Cartiers omsejling af øen med det nuværende navn Newfoundland i 1534.

Franskmændenes engagement i disse egne er velkendt, og snart er de på opdagelse i egne omkring Sct. Lawrence bugten. Kortene herfra er udført i Nordfrankrig, hvor især byen Dieppe lægger navn til en hel kartografisk skole. Italieneren Agnese benyttes af Dieppekartograferne (Bjørnbo 1912:309), og på hans kort fra 1530'erne ses *terra noua* som en halvø, der rager ud i oceanet fra Nordeuropa, mens terra di bacalai, stokfisklandet, er den nye verdens nordøstpynt (Bjørnbo 1912:310–311). Interessant i denne forbindelse er Sebastian Münsters kort fra 1540 trykt i Basel, som gentager Agneses placering af det sandsynlige Grønland og kalder det *Terra noua sine* (eller) *de Bacalhos* (Bjørnbo 1912:247) og adskiller dette fra den nye verdens Francisca. Der hersker tilsyneladende en forestilling om et land, der er adskilt fra franskmændenes område.

Men på Mercators globe fra 1541 er »Baccalearum Regio« med øen udfor, »Insule Corterealis« blevet landfast med en stor halvø uden navn, der ender i den gamle portugisiske betegnelse »Cap de terra firme« med en unavngiven ø afsat udfor (Bjørnbo 1912:284). Denne udtegnning findes fra dette år gengivet på samtlige Dieppe-kartografers kort, hvilket ses på Desliens' 1541-fremstilling (Harrisse 1900: pl. XI), hvor den unavngivne halvø nu har fået navnet Terre du laborador men stadigvæk med bibeholdelse af det gamle navn »Cap de terre ferme«. Men alle landområder nord herfor er borte og erstattet af betegnelsen »inconneue«, mens Island ligger ude øst for forbjerget. Denne fremstilling gengives på Desliens' kort fra 1563 (Harrisse 1900:260).

Den sidste navngivning af interesse for mit sigte med denne kartografiske gennemgang findes på kortene fra den fransk-italienske skole. Den »nyeste« redigerede udgave af Gastaldi-Mattioli-typen fra 1565 trykt i Venedi følger Dieppe-skolens fremstillinger nøje; men navngivningen er suppleret med et »Tierra Nueva« lige nord for de samtidige korts Cap ferme men stadigvæk med det indre landområde benævnt »Tierra del Laborador«. Længere mod syd ses et »Terra Nova«, hvor det nuværende Newfoundland ligger (Harrisse 1900: 253-254). Disse sidste navngivninger er sammenstillet på kortet, der er vist som figur 5.

Vi kan nu se, at det nuværende Grønland i 1560'erne på kortene er flyttet over nord for det nuværende Newfoundland. Navnet Labrador (=

Grønland) er stadigvæk bibeholdt ligesom de fleste af de oprindelige portugisiske navne. I tilgift optræder der nu to »nylande«, hvilket i og for sig ikke er så mærkværdigt, da denne fremgangsmåde ved navngivning af nyopdagede kyster var almindelig (jvf. »Het nieuwe land« for Spitzbergens opdagelse i 1596).

Skulle der virkelig ligge et »nyland« oppe på det Labrador, som er vist på figur 5, så må der være noget galt med kortet. Denne vurdering må tages med forbehold; og det forbehold begrundes med, at områdets nordlige kyster var ukendte, »inconneue«, som anført på de europæiske kort. At forbjerget »cap de ferme« er tegnet stik syd forklæres med en henvisning til misvisningen, der var en ukendt faktor på den tid(?), og derfor rettelig skulle gå mod nord og være det nuværende Labradors nordpynt, Cape Chidley (Gosling 1910:67-68; Tanner 1944:57). Dette synspunkt har jeg vanskeligt ved at forstå, da solhøjden klart vil indicere på hvilken breddegrad, man befinder sig.

Men problemet er af en anden art. Kystlinien nord for det nuværende Newfoundland er tegnet som en bue mod øst, indtil den ender i »ferme« og videre i en ø. Dette forbjerg tager Martin Frobisher bestik af på sin første rejse i 1576 og sejler *vest* om og op i den nye, store »havbugt«. »Cape de Terra Firme« er Kap Farvel (Wallis 1984:463, fig. 10), og øen ud for er Frisland. Kortene af Reinel-typen, hvor kysterne er sammenhængende (jvf. fig. 3c og 4), bliver hermed gennemskåret, og navnet Labrador finder herefter sin blivende

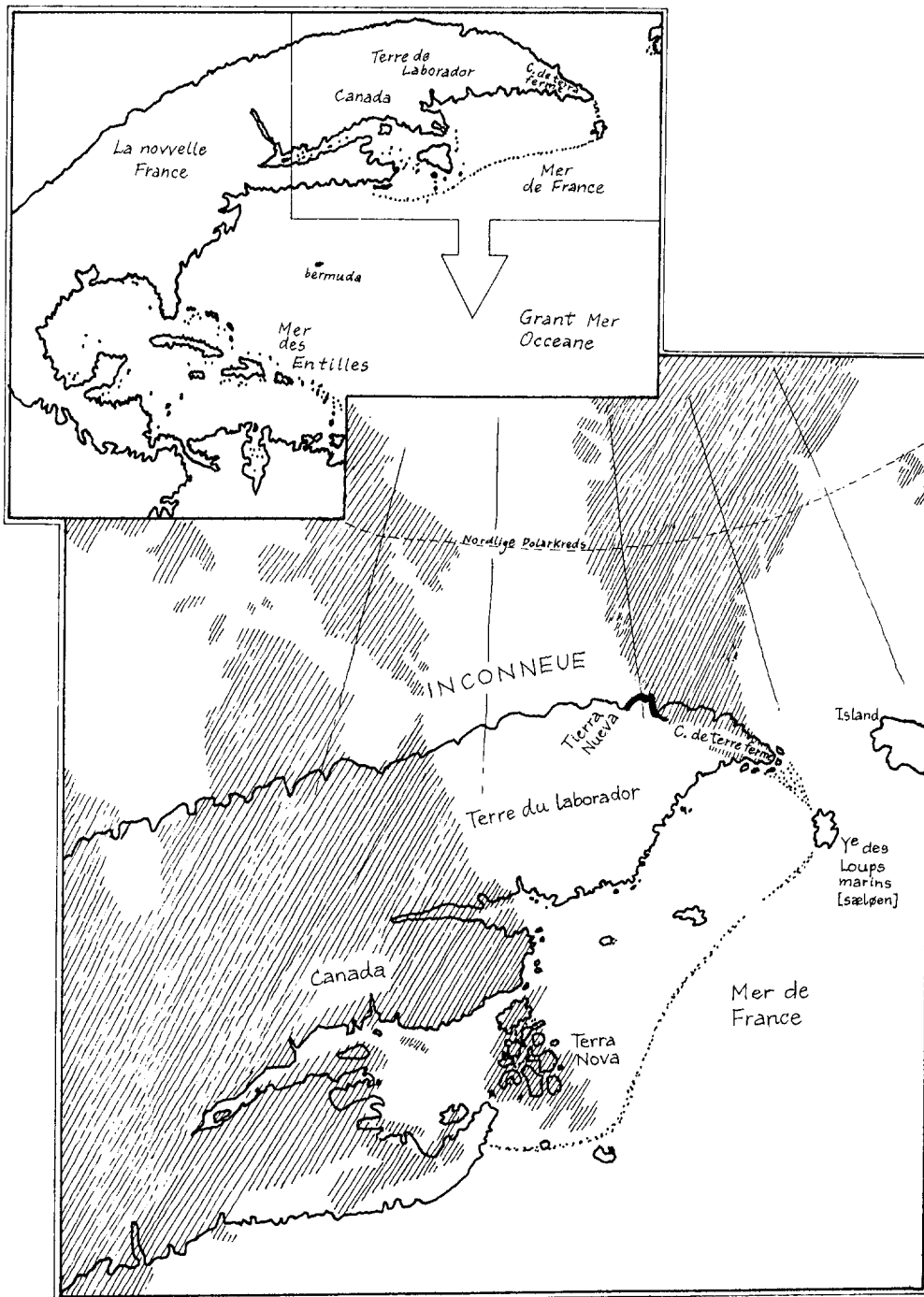

Fig. 5. Desliens' verdenskort fra 1563 ses øverst. Nedenfor ses prototypen på Dieppe-skolens fremstillinger af fransk Canada. Som baggrund er skraveret et moderne kort i samme målestok, der viser, at næsset »de terre ferme« er Kap Farvel, med Sæløen anbragt syd herfor. Denne sælø er forklaret på Fig. 6. Endvidere er markeret landstrækningen med navnet »Terra Nueva«, som anføres på et revideret kort fra 1565, trykt i Venedi. Norden for Dieppe-kortets »Terre du Laborador« er verden ukendt, inconneue. (Efter Harrisse 1900).

plads på det nordamerikanske kontinent. John Davis' misfortolkning 10 år senere af Frobishers opdagelser medfører, at opdagelserne i 1576–78 bliver lokaliseret til at ligge på det nuværende Grønlands sydspids med navnet »Meta Incognita« (Wallis 1984:463–464). Sammentegnes Dieppe-skolens kort fra 1560'erne med englændernes kort fra 1576–87-rejserne, så fremkommer følgende fremstilling, vist på figur 6, der kan forklare, hvorfor det har været så vanskeligt at forestille sig et Terra Noua ligge nord for det kendte Terre-Neuve, dvs. Newfoundland i 1566.

At man i Europa på den tid har haft kendskab til et nyland nordpå, viser den ovenstående gennemgang; men at dette land ikke i 1566 havde fået en placering på samtidens kort, skyldtes den manglende kartografiske fornyelse, hvilket først fandt sted efter 1576. Hvilken side af det nuværende Davis stræde, vi herefter skal betegne terra nova 1566, Baffin Island eller Vestgrønland, må afhænge af en gennemgang af træsnittets gengivelse af dragttypen. Men det er en vanskelig opgave.

Den eskimoiske dragt i 1566

Umiddelbart synes dragtens geografiske placering indlysende, idet den vil indføre sig logisk i rækken af almindelige kvindedragter fra Vestgrønland. 1400-årene er her repræsenteret ved Qilakitsoq-mumierne (Hart Hansen et al. 1985). 1600-årene er repræsenteret ved de røvede grønlændere (Olearius 1656:171). 1700-årene er repræsenteret ved Hans Egedes beskrivelse: »Qvindernes Klædedragt differerer fra Mændenes allene

derudi, at de ere viide og høye paa Skuldrene, med store og høye Hetter. De gifte Qvinder, som have Børn, deres Kiortle ere besynderlig viide og rumme, eftersom de maa bære deres smaa Børn paa Ryggen, og bruge ey anden Vugge eller Svøbet-Klæder til dem« (Egede 1925:370). Der skelnes således også klart mellem den almindelige dragt med *høj hætte* og amaaten uden dette karakteristikum. Snitmønsteret i mumiedragterne kan også spores direkte til 1800-årenes vestgrønlandske dragt, hvor den høje hætte dog er forsvundet (Hart Hansen et al. 1985:170).

Hvor fristende ville det ikke være at indsætte træsnittets dragt som 1500-årenes type, når det samtidig betænkes, at Frobishers tilfangetagne kvinde fra 1577 netop ikke er udstyret med den høje hætte (Hart Hansen et al. 1985:161). Men desværre er denne kvinde netop iført en amaate, og det er ikke tilstrækkeligt bevis for, at den høje hætte ikke findes også i 1500-årenes arktiske Canada, selv om Frobisher ikke omtaler en sådan (Hakluyt 1589).

Man kunne også forestille sig den høje hætte som et modefænomen, der ganske vist havde holdt sig konstant i de 300 år, vi kan spore den i Grønland; men som havde et formål derudover, nemlig at gemme en hårtop. Denne form for frisur er dokumenteret tilbage til sen Dorset i det nordligste Grønland (Kaalund 1979:32) og genfindes i de fleste arkæologisk fundne trædukker fra Thulekulturen i Grønland. Tilmed har vi bevaret en kegleformet kvindehat til beskyttelse af hårtoppen fra 1880'ernes Østgrønland (Kaalund 1979:139). Fra

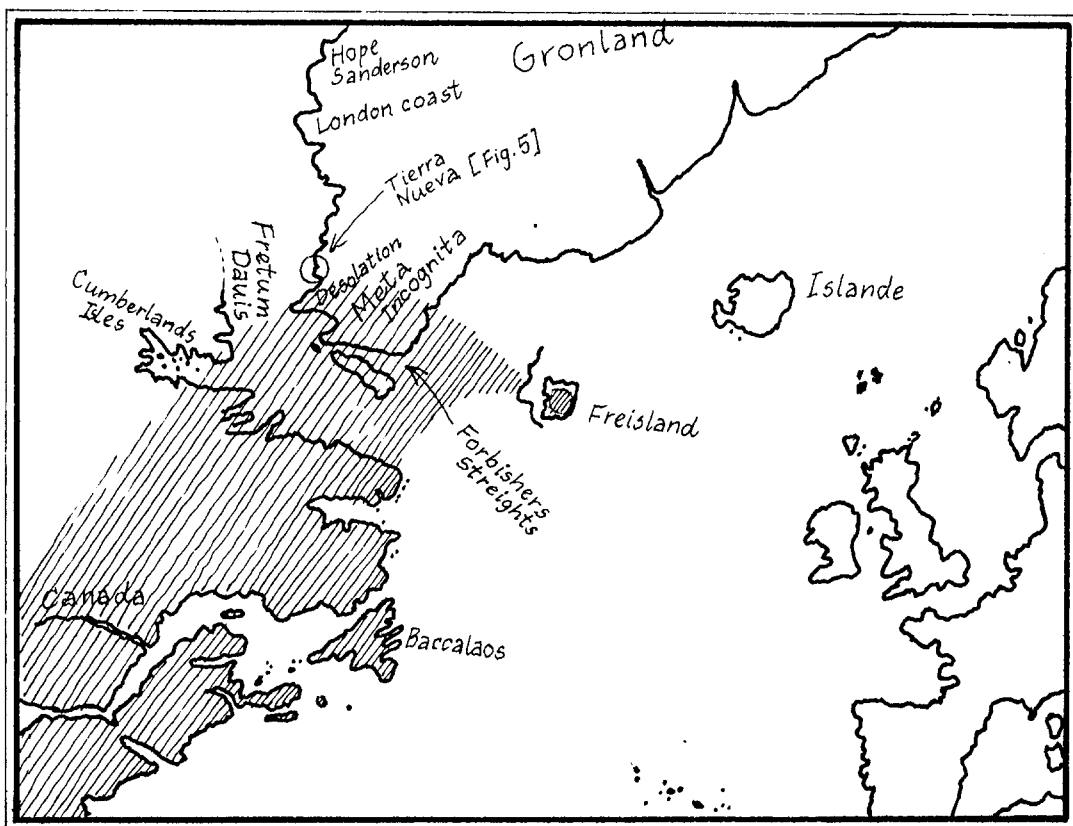

Fig. 6. Aftegning af et engelsk kort fra 1590'erne, som sammenfatter resultaterne af Frobishers og Davis' erfaringer. På dette kort er den franske kartografiske opfattelse af samme område skraveret ind. Det ses tydeligt, at Dieppe-skolens »Terre du Laborador« nu er gennemsejlet, øen med navnet Sæløen er Zenokortets sagnomspundne ø, Frisland, og vi er nu tilbage til Cantino-kortets korrekte opfattelse, der var baseret på selvsyn. Ingen af de to kort i Fig. 6 er søgt sammenholdt med et moderne kort, idet hensigten hér er at vise uoverensstemmelsen mellem den franske og engelske opfattelse af de nordlige kyster, og den engelske nyopdagelse. (Efter Harrisse 1900, Gosling 1910 og Wallis 1984).

Canada kender vi sammenhængen mellem Dorset-folket og deres frisure, idet Franz Boas fortæller, at de sidste Dorset-folk »bandt deres hår i en knude, som stod ud fra hovedets isse« (Boas 1964:228); men i det etnografiske materiale fra Canada kendes ikke hårtoppen, derimod fletninger og hårknuder bundet op ved ørerne (Boas 1964:153), som kan spores direkte ned til Naskapi- og Montagnais-indianernes bjørnekult i

Labrador-Québec regionen (Speck 1935: 104, pl. III). Men en knude i nakken kendes dog fra Canada i 1800-årene ligesom frisuren med en knude bundet længere fremme på hovedet er beskrevet fra de nu uddøde eskimoer på Southampton Island (Boas 1964:150–153). Southampton Island eskimoerne har længe været regnet som en temmelig isoleret gruppe med markante Dorset-træk (Maxwell 1985:244), så ideen om

en eller anden Dorset-inspiration til den velkendte hårtop er efterhånden mere end blot en løs tanke, når man dertil føjer, at denne frisure ikke kan spores udenfor det område, som Dorset-kulturen i dag kan defineres i, dvs. øst for Mackenzie. Flere fund af små kvindefigurer skåret i træ eller tand fundet i arktisk Canadas Thulekultur er forsynet med den karakteristiske hårtop placeret på hovedets bageste del og minder til forveksling om Dorset-dukkens hårtop fra Grønland (Sculpture/Inuit 1971: pl. 42, 53, 60; Maxwell 1985:290).

Så heller ikke hårtoppen er længere noget specielt for de grønlandske kvinder, selv om vi endnu ikke kender eksempler på deres særlige frisure, med toppen anbragt midt på issen, udenfor Grønland.

Hvad nu? Jeg fik hermed postuleret en mulig Dorset-inspiration til hårtoppen, som er placeret forskelligt, hvis vi sammenligner det historisk kendte Grønland med det arkæologisk kendte østcanadiske område. Og den høje hætte? Den kan »historisk« set følges tilbage til 1400-årenes Grønland med mumiefundet som foreløbigt stoppested. Men i Canada kan den endnu kun dokumenteres etnografisk i 1800- og 1900-årene, og det er i det centrale og oprindelige Dorset-center omkring Iglulik (Boas 1901:104). Hos Kobbereskimoerne er den kun bevaret som festdragt ved dansene i festhuset (Damas 1984:410-411), og hos Rensdyreskimoerne findes en høj hætte kun til piger, der har haft deres første menstruation (Arima 1984:452). På Baffin Island var trædukkerne, som Boas hjembragte, iklædt høje

hætter (Boas 1964:163), ligesom den ene af de tre dukker brugt i forbindelse med ceremonien for havets moder var forsynet med en meget høj hætte (Boas 1901:142); et træk der forøvrigt også kendes fra Grønland i mitaartut (Kleivan og Sonne 1985: pl. 24), som også kan føres tilbage til havets moder. I mitaartut-kulten er det karakteristisk, at kun drenge/mænd iklæder sig dette kvindelige symbol.

Noget kunne tyde på, at man ikke kan komme længere med etnografiske og arkæologiske paralleller. Hårtop og høj hætte findes dokumenteret på begge sider af Davis strædet. Men til forskel fra de omtalte grønlandske eksempler og inklusive 1566-træsnittet, som alle har dragten fremstillet af sælskind, så er alle de canadiske eksempler udført i rensdyrskind. Sælskind kan stå lige op i luften, som vist på samtlige illustrationer, hvor den høje hætte er afbildet, mens rensdyrskind vil have en tendens til at falde mere eller mindre sammen. Dette forhold skal jeg afslutningsvis inddrage i det følgende.

Sturtevant og Quinn gennemgår omhyggeligt træsnittets dragtfremstilling i deres 1987-artikel men finder ingen træk, som skulle kunne udelukke en Labrador-oprindelse. Kvindens ansigtstatoeringer er velkendte både øst og vest i Davis strædet. Bukserne med bord kendes på Qilakitsoq-mumierne. Kamikkerne har tilsyneladende trængt hårdt til en kamiutstok, eller også er det kun inderkamikken, de er afbildet iført. Tilbage bliver stadigvæk dragten som det stærkeste indicium for en lokalisering til Grønlands vestkyst. At det er den rene

kvindedragt og ikke en amaat, fremgår af den manglende snøre med fæsteknap foran på brystet, som er så karakteristisk for denne dragttype og findes klart afbildet på John Whites 1577-gengivelse af Frobishers Baffin Island kvinde. Samme illustration viser rensdyrskind-amaaten med de symmetriske påsyninger af lyst skind nedenfor halslinningen til udvidelse af skulderpartiet. Det er et træk, som findes på samtlige afbildninger af rensdyrskinddragten fra arktisk Canada, og som genfindes i den grønlandske rensdyrskind-amaat (f. eks. Hart Hansen 1985:194). Disse påsyninger genfindes ikke i sælskind-amaaten, hverken i Canada eller Grønland.

Men der er på John Whites kvindengengivelse et andet interessant træk ved dragten. Ærmerne har påsyet lyse skindfirkanter til pynt; og tolkes disse pyntepåsyninger som et modefænomen eller et stiltræk, så ved vi nu, med hårtoppen og den høje hætte i klar erindring, at sådanne træk kan genfindes gennem lange perioder. Netop dette specielle forhold gør sig gældende i kvindens sommerdragt langs det nuværende Labradors og Baffin Islands østvendte kyster i slutningen af forrige århundrede (Boas 1901:50–51, 54). Der er tilsyneladende tale om en kontinuitet gennem 300 år, hvad enten det drejer sig om den almindelige kvindedragt eller amaaten. Herover for står så træsnittet fra 1566, hvor dette markante træk ikke findes gengivet trods de mange øvrige detaljer, og sammen med dette skal den grønlandske dragt ses. Dette træk findes ikke i Grønland.

Længere kan jeg ikke komme med de eksisterende kilder. Men må konkludere, at det Noua terra, som omtales på alle tre træsnitkopier, ligger et sted på Grønlands vestkyst anno domino 1566.

Henvisninger:

- Arima, Eugene Y. 1984: Caribou Eskimo. Pp. 447–462 i *Arctic* (red. David Damas). *Vol. 5 af Handbook of North American Indians* (red. William C. Sturtevant). Smithsonian Institution, Washington.
- Bjørnbo, Axel Anthon 1912: *Cartographia Groenlandica. Meddelelser om Grønland* 48.
- Boas, Franz 1901: The Eskimo of Baffin Island and Hudson Bay. *Bulletin of the American Museum of Natural History* 15.
- Boas, Franz, 1964: *The Central Eskimo*. University of Nebraska Press, Lincoln. (opr. 1888).
- Coenen, Adriaen 1577–78: Een visboock. Manuskript, 412 foliosider, i Het Koninklijke Bibliotheek, Den Haag; 78E54.
- Damas, David 1984: Copper Eskimo. Pp. 397–414 i *Arctic* (red. David Damas). *Vol. 5 af Handbook of North American Indians* (red. William C. Sturtevant). Smithsonian Institution, Washington.
- Egede, Hans 1925: Det gamle Grønlands ny Perustration 1741. Red. Louis Bobé *Meddelelser om Grønland* 54:305–404.
- Fitzhugh, William W. 1978: Winter Cove 4 and the Point Revenge Occupation of the Central Labrador Coast. *Arctic Anthropology* 15(2):146–174.
- Gad, Finn 1967: *Grønlands Historie Indtil 1700*. Nyt Nordisk Forlag.
- Gad, Finn 1984: *Grønland*. Politikens Forlag.
- Gosling W. G. 1910: *Labrador: Its Discovery, Exploration, and Development*. London.
- Gulløv, H. C. og Hans Kapel 1977: Rapport fra Hollandsrejsen, marts 1977, med bilag. Etnografisk Samlings arkiv, jr.nr. 2167.
- Hakluyt, Richard 1589: *The Principall Navigations Voyages & Discoveries of the English Nation*. London.
- Harisse, Henry, 1900: *Découverte et Évolution Cartographique de Terre-Neuve et des Pays Circonvoisins 1497–1501–1769. Essais de Géographie Historique et Documentaire*. London & Paris.

- Hart Hansen, Jens Peder, Jørgen Meldgaard og Jørgen Nordqvist 1985: *Qilakitsoq. De grønlandske mumier fra 1400-tallet*. Nuuk & København.
- Hulton, Paul 1984: *America 1585: The Complete Drawings of John White*. University of North Carolina Press and British Museum Publications.
- Kaalund, Bodil 1979: *Grønlands Kunst. Skulptur-Brugskunst-Maleri*. Politikens Forlag.
- Kleivan, Inge og Birgitte Sonne 1985: *Eskimos. Greenland and Canada. Iconography of Religions* 8(2). Institute of Religious Iconography, Groningen.
- Maxwell, Moreau S. 1985: *Prehistory of the Eastern Arctic*. Academic Press, New York.
- Olearius, Adam 1656: *Vermehrte Neue Beschreibung der Muscovitischen und Persischen Reyse etc.* (Das 4. Capitel, Von den Grünländern, pp. 163–179). Schles-zwig.
- Petersen, Kai 1970: *Verdenshistoriens Hvornår Skete Det*. Politikens Forlag.
- Quinn, David B. 1981: Sources for the Ethnography of Northeastern North America to 1611. National Museum of Man, *Mercury Series, Canadian Ethnology Service* No. 76.
- Sculpture/Inuit 1971: Udstillingskatalog. University of Toronto Press, Toronto.
- Skelton, R. A. 1958: *Explorers' Maps. Chapters in the Cartographic Record of Geographical Discovery*. Spring Books, London.
- Sixel, Friedrich Wilhelm 1966: Die deutsche Vorstellung vom Indianer in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. *Annali del Pontificio Museo Missionario Ethnologico già Lateranensi* 30:9–230.
- Speck, Frank G. 1935: *Naskapi. The Savage Hunters of the Labrador Peninsula*. University of Oklahoma Press, Norman.
- Sturtevant, William C. 1976: First Visual Images of Native America. Pp. 417–454 i Fredi Chiappelli (red.), *First Images of America. The Impact of the New World on the Old*. University of California Press, Berkeley.
- Sturtevant, William C. 1980: The first Inuit Depiction by Europeans. *Inuit Studies*, 4(1–2):47–49.
- Sturtevant, William C. and David Beers Quinn 1987: This New Prey: Eskimos in Europe in 1567, 1576, and 1577. Pp. 61–140 i Christian F. Feest (red.), *Indians and Europe. An Interdisciplinary Collection of Essays*. Rader Verlag, Aachen.
- Tanner, V. 1944: Outlines of the Geography, Life and Customs of Newfoundland-Labrador. *Acta Geographica* 8(1):1–906.
- Taylor, J. Garth 1980: The Inuit of Southern Quebec-Labrador: Reviewing the evidence. *Inuit Studies* 4(1–2):185–194.
- Taylor, J. Garth 1984: Historical Ethnography of the Labrador Coast. Pp. 508–521 i Arctic (red. David Damas). *Vol. 5 af Handbook of North American Indians* (red. William C. Sturtevant). Smithsonian Institution, Washington.
- Wallis, Helen 1984: England's Search for the Northern Passages in the Sixteenth and Early Seventeenth Centuries. *Arctic* 37(4):453–472.
- Wenger, Béatrice 1974: Esquimaux en visite en Hollande au XVIe siècle. *Représentation et dessins. Inter-Nord* 13–14:217–222.